

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/94483>

Please be advised that this information was generated on 2021-10-25 and may be subject to change.

Inleiding: Editing Europe. Het tijdschrift als Europese ruimte

MARJET BROLSMA EN LIES WIJNTERP

m.brolsma@uva.nl; l.wijnterp@let.ru.nl

Op 13 mei 2011 organiseerden *TS. Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* en de opleiding Europese Studies van de Universiteit van Amsterdam een symposium over de rol van het tijdschrift als ‘Europese ruimte’. De artikelen in dit themanummer van *TS* zijn gebaseerd op de aldaar gehouden lezingen. Het symposium ‘*Editing Europe. Het tijdschrift als Europese ruimte*’ werd gewijd aan de manier waarop tijdschriften de Europese ruimte hebben opgezocht en hebben bijgedragen aan de vorming van Europese identiteiten.

De Europese ruimte zou gedefinieerd kunnen worden als een ideële gemeenschap waarin identiteiten en visies op Europa worden ontwikkeld. Carlos Reijnen en Mathijs Sanders schetsen in dit nummer het bredere kader van de methodologische perspectieven die inzicht geven in de Europese plaats van tijdschriften. In zijn artikel sluit Reijnen aan bij een recente verschuiving in het onderzoek naar ideeën over Europa, waardoor naast de inhoud, ook de ‘praktijken’ waarmee, en het ‘toneel’ waarop het denken over Europa gestalte krijgt, centraal zijn komen te staan. Reijnen laat zien hoe emigrantenbladen, die zich tijdens de Koude Oorlogsjaren niet alleen op ballingen, maar ook op dissidenten in het thuisland en op een Westers publiek richtten, vanuit de marge het discours over Europa mede hebben vormgegeven. De tijdschriften die Reijnen bestudeert – het Poolse *Kultura* (1947-2000), het Tsjechische *Svědectví* (1956-1992) en het multinationale *Kontinent* (1974-heden) – fungeerden als podium én als producent van ideeën over Midden-Europa en Europa. De dubbele hoedanigheid van het tijdschrift kan, zo demonstreert Reijnen, worden bekeken vanuit het concept ‘Europese culturele ruimte’, dat hij contrasteert met de notie van een homogene Europese publieke sfeer en plaatst in de traditie van de *spatial turn* in de geesteswetenschappen.

Dit concept biedt een aantal bruikbare inzichten voor het tijdschriftonderzoek. Allereerst benadrukt het de geografische en fysieke dimensie van het tijdschrift. Het tijdschrift is een verzamelplaats waar transnationale netwerken van redacteurs en medewerkers worden gevormd. Vanuit een materiële basis distribueren tijdschriften Europese identiteiten door te participeren in grensoverschrijdende debatten en door als

verzamelplaats van teksten te fungeren. Het tijdschrift is echter niet alleen een podium waar teksten en personen samenkomen, maar produceert deze ruimte ook zelf door nieuwe definities van Europa te formuleren. De Europese identiteit gaat dus niet vooraf aan de Europese ruimte, maar is hiervan het product en is altijd aan verandering onderhevig.

Juist omdat het tijdschrift zowel verzamelplaats, distributeur als producent van cultuur is, is een weloverwogen keuze voor een theoretische invalshoek belangrijk. Naast het ruimtedenken zijn de methodologische perspectieven van het tijdschrift als netwerk, institutie of discursieve gemeenschap vruchtbaar gebleken. In zijn artikel over *La Revue de Hollande* (1915-1918) als intellectuele *trait d'union* tussen Frankrijk en Nederland stelt Mathijs Sanders dat tijdschriftanalyse gebaat is bij een combinatie van institutioneel en discoursanalytisch onderzoek. Volgens Sanders biedt de institutionele aanpak de mogelijkheid om de complexe infrastructuur van redacteurs, medewerkers, lezers, netwerken en organisaties te onderzoeken, terwijl discoursanalyse zich richt op de teksten, parateksten en uitspraken die in de institutionele context van het tijdschrift gecreëerd en verspreid worden. De discursieve strategieën van het tijdschrift geven inzicht in de motieven en belangen van de personen en netwerken en de manier waarop in het tijdschrift normatieve grenzen worden vastgesteld.

Zoals blijkt uit de casestudies in dit themanummer, liepen de manieren en niveaus waarop tijdschriften Europees opereerden sterk uiteen. Sommige periodieken hielden er slechts een 'Europese', 'internationale' of 'kosmopolitische' oriëntatie op na (zoals *La Revue de Hollande*), in andere werd gereflecteerd op de idee of de definitie van 'Europa' (bijvoorbeeld in de *Cahiers universitaires* die Hugh McDonnell bespreekt). Bij sommige tijdschriften ging dit gepaard met grensoverschrijdende debatten of contacten met buitenlandse auteurs, correspondenten en bladen (zoals *Kultura*), andere tijdschriften hadden een multinationale redactie en kring van medewerkers (bijvoorbeeld de *Internationale Revue i10*). In zijn bijdrage over *i10* (1927-1929) gaat Kees van Wijk in op de bijzondere rol van dit avant-garde tijdschrift als transnationaal platform. Hoofdredacteur Arthur Müller-Lehning en zijn medewerkers werden gedreven door een radicale artistieke en maatschappelijke vernieuwingsdrang. De medewerkers afficheerden zich als internationalisten en niet als aanhangers van het Europese ideaal en zij hielden er doorgaans een maatschappijkritisch Europeabeeld op na, waarbij in het bijzonder het Europese nationalisme en kolonialisme het moesten ontgelden. Het tijdschrift vormde een bruisend Europees trefpunt voor constructivistische kunstenaars en functionalistische architecten en voor anarchisten, marxisten en andere radicaal-linkse intellectuelen.

De verschillende manieren en niveaus waarop tijdschriften Europees hebben geopereerd, zijn gerelateerd aan de uiteenlopende motieven die tijdschriftredacties hadden om zich Europees te manifesteren. 'Europa' was dikwijls een vruchtbaar ideaal dat kon worden toegeëigend om een bepaald programma te realiseren, ideologische standpunten te rechtvaardigen, een breder publiek te mobiliseren of zich juist te onderscheiden als intellectuele elite. Politieke crisismomenten, oorlogen en revoluties vormden, zoals Reijnen benadrukt, vaak een prangende beweegreden om de Europese ruimte op te zoeken. Dat gold zowel voor de door hem geanalyseerde emigrantenbladen

als voor *La Revue de Hollande*. Uit de bijdrage van Mathijs Sanders blijkt immers dat deze laatste periodiek zich op een in de Romaanse cultuur gefundeerde transnationale *imagined community* beriep om haar culturele propaganda van een ‘neutrale’ schijn te voorzien. In zijn artikel over de *Cahiers universitaires* (1961-1967), het orgaan van de *Fédération des étudiants nationalistes*, reconstrueert Hugh McDonnell hoe rechts-nationalistische Franse studenten tijdens de Algerijnse onafhankelijkheidsoorlog soelaas vonden bij de Europese gedachte. In naam van Europa verdedigden zij het Franse imperialisme en het behoud van Algerije. Het nationalisme definieerden ze daarbij als een Europees voorrecht. ‘Europa’ werd in de *Cahiers universitaires* ook met andere vermeende positieve waarden als hiërarchie en jeugdigheid geassocieerd en in stelling gebracht tegen de democratie en het materialisme, dat als een verderfelijk product van zowel het Amerikaanse liberalisme als het Sovjet-communisme werd afgeserveerd.

Uit bijna alle casestudies in dit themanummer komt naar voren hoe de claim op ‘Europa’ processen van in- en uitsluiting heeft gestuurd. ‘Europa’ stond niet automatisch garant voor meer openheid, maar was bovenal een aantrekkelijk onderscheidingsmechanisme. Het fungeerde bijvoorbeeld als strategie om de identiteit van de eigen kring te bevestigen of om de onderscheidende rol van de eigen natie over het voetlicht te brengen. De hardnekkigheid van het nationale principe wordt duidelijk in het artikel van Viktoria Franke, die laat zien hoe de Europese oriëntatie van de belangrijkste Nederlandse recensietijdschriften uit de periode 1750-1830 door nationale verlangens werd ingegeven. Periodieken als de *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1761-1876) of *Recensent, ook der Recensenten* (1806-1850) streefden naar ‘het beschaven en verbeteren van de eigen natie’ en publiceerden over wetenschap, wijsbegeerte of letteren in Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië vanuit het idee dat op die manier de Verlichting in Nederland kon worden bevorderd.

De doorslaggevende rol van het nationale beginsel blijkt tot slot ook sterk uit de bijdrage van Christophe Schellekens. In zijn reconstructie van de wederzijdse receptie van de Weense en Brusselse avant-garde in het *fin de siècle*, toont Schellekens hoe nationale voorkeuren de inhoud van de tijdschriften beïnvloedden en problematiseert hij het avantgardistische kosmopolitisme. De spreekbuis van de Wiener Secession *Ver Sacrum* (1898-1903) streefde er bijvoorbeeld naar om Oostenrijk artistiek te profileren en de lezers bekend te maken met kunst van buiten de eigen landsgrenzen. Over Belgische kunstenaars werd herhaaldelijk geschreven, maar de esthetische kwaliteit van de kunstwerken stond daarbij voorop; de nationaliteit van de maker werd niet eens vermeld. De Brusselse ontvankelijkheid voor de Oostenrijkse avant-garde was beduidend minder groot; *L’Art Moderne* (1881-1914) besteedde bijvoorbeeld alleen aandacht aan Belgische kunstenaars die in Wenen furor maakten.

De Europese ruimte die tijdschriften door hun bijzondere rol als podium en producent van het denken over Europa hebben gecreëerd was kortom geen onbetwist gebied, maar een hiërarchisch en strategisch terrein.